
LIETUVIŲ KALBOS OBJEKTINIŲ VEIKSMAŽODŽIŲ SEMANTIKA

Stasė Krinickaitė

Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius, Lietuva

ĮVADAS

Šiuolaikinėje kalbotyroje veiksmažodžių, einančių predikatais, semantika neretai nusakoma semantinių funkcijų (vaidmenų) terminais. Išsamiausias šių funkcijų sąrašas būtų toks, kuriame būtų nurodyta tiek funkcijų, kiek yra galimų predikatų. Kadangi įmanomų predikatų skaičius yra neribotas, yra įprasta nurodyti būdingiausias ir dažniausias semantines funkcijas. Be to, buvo pastebėta, kad implikuojamos semantinės funkcijos tam tikrais atvejais gali būti apibūdintos kaip funkciniai variantai tam tikrų hiperfunkcijų – subjektinių, objektinių ir adverbialinių.

Lietuvių kalbotyroje objektinių veiksmažodžių suponuojamas semantines funkcijas buvo siūlyta skirstyti į tiesioginio ir netiesioginio objekto grupes. Prie tiesioginio objekto skiriamos patiento, kontentyvo, rezultato semantinės funkcijos, o prie netiesioginio objekto – beneficento, kontragento, instrumento ir komparatyvo (resp. aspekto) (Jakaitienė, 1988: 64). Adverbialinėmis laikomos semantinės funkcijos, būdingos labiau nuo predikato nutolusiems aktantams, kuriuos galima laikyti ir atskirais įtrauktiniais predikatais (Ambrazas, 1986: 27). Prie adverbialinių skiriamos kauzatyvo, finityvo, moduso, direktyvo, kvantitatyvo semantinės funkcijos (Ambrazas, 1986: 27; Jakaitienė, 1988: 64).

Šio straipsnio tikslas yra išsamiau aptarti semantines funkcijas, siejamas su objekto hiperfunkcija, ir panagrinėti problemiškus objektinių ir adverbialinių funkcijų skyrimo atvejus.

Straipsnyje remiamasi veiksmažodžių aplinka sakiniuose, užfiksuotuose „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (1993), „Lietuvių kalbos žodyne“ I–XIX (1956–1999) ir N. Sližienės „Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodyne“ I–II (1994; 1998). Taip pat analizuojami objektinių veiksmažodžių pavyzdžiai, šio straipsnio autorės surinkti iš šnekamosios kalbos, publicistikos, mokslo ir mokslo populiarinamųjų darbų, tautosakos ir grožinės literatūros kūrinių. Įprastų šnekamosios kalbos pavyzdžių šaltiniai nenurodomi.

TIESIOGINIAM OBJEKTUI PRISKIRIAMOS FUNKCIJOS

Iš tiesioginiam objektui priskirtų semantinių funkcijų prototipine, matyt, reikėtų laikyti *p a t i e n t o* semantinę funkciją. *Patientas* – tai objektas, kuriam kas nors atsitinka, kuriam kas nors darosi. Toks objektas gali būti vadinamas ir kauzacijos objektu, t. y. objektu, patiriančiu poveikį (Holvoet, 1991: 80). Plg.: *Seniau, kad kūlė, mindė rugius su arkliais* (Šts). Tokiais atvejais objektiniai veiksmažodžiai numato ir kauzatoriaus semantinę funkciją (Krinickaitė, 2001: 155).

Patiento semantinė funkcija yra ryškiausia iš visų tiesioginio objekto grupės funkcijų: turi daugiausia skiriamųjų požymių ir drauge yra pati paprasčiausia, neišvestinė. Kitas funkcijas galima paaiškinti kaip daugiau ar mažiau nutolusias nuo prototipo.

Mažiausiai nutolusi nuo prototipo yra *r e z u l t a t o* semantinė funkcija, suponuojama konkrečios veiksmo reikšmės veiksmažodžių, pvz.: *Kaimynas iškasė griovį. Berniukas kala inkilą. Jis pasidirbo valtį.*

Be rezultato, objektiniai veiksmažodžiai dar suponuoja agento arba kauzatoriaus funkcijas (Krinickaitė, 2001: 155–156).

Kai predikatais eina abstrakčios reikšmės veiksmažodžiai, patiento ir rezultato semantines funkcijas ne visada lengva skirti, pvz.: *Aš tvarkau ūkį. Kooperatyvai plėtoja žemdirbystę.*

Abstrakčijai leksikai apskritai būdingos neryškios ribos tarp leksinių semantinių grupių ir tarp pačių veiksmažodžių (Sokolova, 1999: 84).

Taip pat nuo prototipo tolstama vartojant veiksmažodžius perkeltinėms reikšmėms, pvz.: *Gerai žinau, kokią darbo našumą velki* (Pč) LKŽ XIX 403. *Laikraščiai tik liūliuoja publiką* Sav R IV 173. *Plačiabrylė skrybėlė metė šešėlį ant kaktos* rš.

Rezultato, kaip ir patiento, semantinė funkcija sakiniuose reiškia galininku (po neiginio – kilmininku).

P e r c i p i e n t o semantinė funkcija yra glaudžiai susijusi su patiento funkcija ir kartais iš pastarosios neskiriama. Ši semantinė funkcija nėra itin nutolusi nuo prototipo ir yra implikuojama veiksmažodžių, žyminčių sensorinį ar emocinį poveikį objektui, pvz.: *Nuąsdinau miegantį kiškėlį. Aš žavėjau pati ir žavėjau kitus* rš. Ši funkcija ir realizuojama dažniausiai galininku, todėl laikytina tiesioginio objekto funkcija. Tas galininkas gali būti suvokiamas ir kaip patientas ar kontentyvas, kauzatyvas ar finityvas, nelygu koks kontekstas (Krinickaitė, 2001: 161–162).

Prie tiesioginio objekto funkcijų skiriama ir *k o n t e n t y v o* semantinė funkcija. Kontentyvo funkcija realizuojama ir kitomis žodžių formomis bei konstrukcijomis, ir vien todėl jau yra labiau nutolusi nuo prototipo. Atskirti ją nuo patiento, finityvo semantinių funkcijų lengviau tais atvejais, kai predikatais eina konkretaus veiksmo, percepcijos ir kalbėjimo veiksmažodžiai, pvz.: *Aukis puskokinėmis. Tą vėją pučia ne pati saulė, o jos vainikas* sp. *Jis girdi balsus. Žmonės aptarinėjo rungtynes. Papasakok apie kelionę. Raudodama ji dabar papasakojo visą trumpą Zabeliukės gyvenimą* Vc PU 138.

Veiksmažodžiai, žymintys galvojimą, atmintį, tyrimą, sprendimą, abejones, nuostabą ir kitokią intelekto veiklą, suponuoja kontentyvo semantinę funkciją, sunkiau atribojamą nuo finityvo ir kauzatyvo semantinių funkcijų, plg.: *daug ką*

pergalvojau; stebėjosi jų narsumu. Kai veiksmažodis žymi valingą veiksmą, kontentyvo semantinė funkcija artima finityvo funkcijai, o kai nevalingą – kauzatyvo funkcijai (Krinickaitė, 2001: 156). Be to, svarbu atsižvelgti ir į aktantus. Tai gali būti daiktavardžiai, reiškiantys konkrečius daiktus ar stereotipines galimybes. Be to, daiktavardžiai gali būti vartojami tiesioginėmis ar perkeltinėmis reikšmėmis, o pastaraisiais atvejais semantinės funkcijos yra sunkiau atribojamos viena nuo kitos. Tas pat pasakytina ir apie veiksmažodžius, kurie, vartojami perkeltinėmis reikšmėmis, implikuoja sunkiau diferencijuojamas semantines funkcijas. Pvz.: *Ne visai patikėjo žodžių nuoširdumu* Avyž KK 229. *Visi stebėjosi tais triukais. Ešeriai smalsūs ir juokingi: viskuo stebisi išpūtę apskritas akis* Budr DPT 115. *Poetas džiaugsmingai dalijasi su žmonėmis visu tuo, ką surado savo gyvenimo kelyje* rš.

Atskirai reikia paminėti veiksmažodžius, žyminčius užsiangažavimą, nusiteikimą įvairių objektų atžvilgiu. Šių veiksmažodžių implikuojama finityvo semantinė funkcija gali būti laikoma adverbialine, bet ji neretai sunkiai atribojama nuo patiento ar kontentyvo. Plg.: *Ieško darbo. Pats nededa jokių pastangų – laukia, ką ir kaip nuspręs, suieškos tėvai* sp. *Klausiausi jo pasakojimo. Klausyk ir užsirašyk. Užsimerčiau, laukdama Junonos Titnagienės pykčio, širdgėlos, keršto prasiveržimo* Mart MD 228.

Be platesnio konteksto dažnai būna neaišku, ar veiksmo objektas egzistuoja iki veiksmo, ar atsiranda tik veiksmo metu, pvz.: *O paklausk bėdoje patarimo, tai kas žino, ar nepatars atvirkščiai* Vas KMVN 36.

Kaip nurodoma „Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje“, veiksmažodžiai, žymintys ko nors siekimą ar vengimą, reikalingi tiesioginių papildinių, pvz.:

Laukėme svečių. Vyrams vadovavo seniūnas. Deputatas atstovauja rinkėjams (DLKG, 1994: 487–488). Valdančiais tiesioginį papildinį laikomi veiksmažodžiai *ieškoti, norėti, geisti, siekti, trokšti, stokoti, pavydėti, bijoti, vengti* (DLKG, 1994: 488).

Reikia pasakyti, kad ir finityvo, ir kontentyvo semantinės funkcijos sakiniuose su šiais veiksmažodžiais realizuojamos kilmininku. Dėl semantikos artimumo įprasti yra formų sinonimijos ar variantiškumo atvejai, todėl nereikėtų stebėtis, kad finityvo ir kontentyvo mažiau diskretiški atvejai gali būti priskiriami tiesioginiam objektui. Kadangi kilmininkas yra šių veiksmažodžių artimiausia ir būdingiausia aplinka, šiuos veiksmažodžius, matyt, reikėtų laikyti atskira grupe, kurios būdingasis bruožas būtų „intencinis“ kilmininkas arba kilmininkas, artimas galininkui (Holvoet, 1991: 114–116).

Šių veiksmažodžių implikuojama semantinė kontentyvo funkcija ne visada lengvai skiriama nuo finityvo, ypač sakiniuose su valingo veiksmo veiksmažodžiais. Pvz.: *Manęs jis vengdavo: matyt, širdies gelmėse jau seniai išsižadėjo manęs* rš. *O gal namų vengia* Bubn K 162. *Ieškojo akimis tėvų sodybos* Bubn NRŽ 198. *Keikėsi, ieškojo priekabių* Bubn K 85. *Vadovai nesišalina valgyklos rūpesčių* sp. *Vieni, matyt, buvo paprasčiausi galvažudžiai, panūdę lengvos duonelės* Vc PI 272.

Kai predikatais eina veiksmažodžiai, žymintys valingus veiksmus, atskirti kontentyvą nuo finityvo galima tik iš platesnio konteksto. Pvz.: *Kažin koks vyras buvo užėjęs, klausė tavo adreso* Bubn NRŽ 48. *Ji, rodės, laukė šito klausimo* Bubn K 248. *Vincelis, laukdamas savo valandos, ramiai sėdėjo valtyje* Daut SGP 53. *Jis vis stovėjo toje pačioje vietoje, klausėsi lyg iš kažkur sklindančių žodžių* Daut SGP

378. *Svarbu nepalūžti ir patikėti savo jėgomis* rš. *Kaip patikėti sūnum?* Bubn K 102. *O tu – žmogus. Didžiujies tu ar niekini?* Daut SGP 286. *Tikėjo jo žodžiais, bet ir laukė darbų* rš.

Nors semantikos atžvilgiu kontentyvas nutolsta nuo prototipinės reikšmės, jis vis dėlto skiriamas tiesioginio objekto semantinėms funkcijoms. Finityvas yra viena iš tokių funkcijų, kurios gali būti laikomos ir objektinėmis, ir adverbialinėmis.

NETIESIOGINIAM OBJEKTUI SKIRIAMOS SEMANTINĖS FUNKCIJOS

B e n e f i c i e n t o semantinė funkcija dažniausiai yra implikuojama judėjimo (motorikos) ir davimo (ir plačiąja prasme) veiksmažodžių, pvz.: *Taruškose draugas nupirko jam bilietą* Vien P 440. *Išsiuntei Dariui kvietimą?* Bubn K 193. *Turime jiems padėti* Avyž KK 206. *Dėkojo dangui, kad jis toks giedras* Bubn K 258. *Atomų tyrimo metodai nesunkiai apibendrinami kitoms daugiadalelėms sistemoms* sp.

Platus šių veiksmažodžių reikšmių spektras nesunkiai siejamas su tiesioginėmis konkrečių davimo veiksmažodžių reikšmėmis, kurios gali būti apibūdintos kognityviniu aspektu kaip vietos ar nuosavybės keitimas (Kekenbosh e. a., 1998: 65). Plg. *Davė mergytei obuolį*. Tokiose lietuvių kalbos vadinamosiose ditrauzityvinėse konstrukcijose beneficento ir patiento ar kontentyvo semantinės funkcijos realizuojamos skirtingais linksniais – naudininku ir galininku. Netiesioginio objekto funkcijomis ligi šiol buvo laikomos ne tik beneficento, bet ir kontragento, komparatyvo funkcijos (Jakaitienė, 1988 : 64; Ambrazas, 1994 : 488).

F i n i t y v o semantinė funkcija gali būti laikoma objektine tais atvejais, kai aktantai yra sąlygojami veiksmažodžių leksinės reikšmės (turi bendrų semų), ir dažniausiai tada, kai ši semantinė funkcija realizuojama daiktavardžių kilmininku ar ir kitais linksniais su prielinksniais (pvz.: *varžytis dėl taurės, pasirengti išmėginimams, kovoti už savarankiškumą / dėl savarankiškumo*).

K v a n t i t a t y v a s taip pat visada skiriamas adverbialinių santykių sričiai. Prie tiesioginio objekto jis gali būti šliejamas tik tais atvejais, kai kvantitatyvo semantinę funkciją implikuojantys veiksmažodžiai pagal reikšmę reikalingi tam tikrų aktantų: daiktavardžių linksnių ar linksnių su prielinksniais (Krinickaitė, 2001: 162). Pvz.: *Užmokėjau dešimt litų. Suderėjom tūkstantį. Nukainojo apie dvidešimt procentų*.

Semantinės funkcijos, kurios gali būti skiriamos prie tiesioginio objekto, kai kada yra artimos adverbialinėms. Dažniau artimos adverbialinėms būna netiesioginio objekto grupės semantinės funkcijos.

M o d u s o semantinė funkcija dažniausiai laikoma adverbialine. Prie netiesioginio objekto ji priartėja tik tais atvejais, kai realizuojama daiktavardžių įnagininku ar kitais linksniais su prielinksniais (plg. Krinickaitė, 2001: 162). Pvz.: *Daužė visu smarkumu. Susiuvo po vieną. Nudažė geltona spalva. Papasakok savais žodžiais. Stilingais akcentais apipavidalino prieangį*.

Moduso semantinė funkcija dažniausiai realizuojama prieveiksmiais ir skiriama prie adverbialinių. Daiktavardžiais moduso semantinė funkcija realizuojama palyginti retai, beje, ir kaip sinonimiškas prieveiksmiams aprašomasis raiškos būdas.

Moduso semantinę funkciją suponuoja tie veiksmažodžiai, kurie žymi veiksmą kaip trunkantį procesą (plg.: Kekenbosh e. a., 1998: 66). Pvz.: *Laimi rinkimus nedidele balsų persvara. Antrasis balsas turi lydėti melodiją tik tercijomis sp. Į pačią paprasčiausią temą kaip dailininkas aš žiūriu vienu rakursu, kaip fotografas – lyg kitu Dich. Iš paskutiniųjų jėgų grumiasi su gamtos stichija.*

Prie netiesioginio objekto moduso semantinė funkcija gali būti skiriama ir tais atvejais, kai ši funkcija realizuojama prievėsiais, o predikatais eina veiksmažodžiai, turintys aiškiają objektinę reikšmę, pvz.: *(pa)remti, kreiptis, ieškoti, (pa)daryti, mėgti* ir kt. *Kas gerai daro, gerai sau, kas blogai – sau.* Lp LKŽ I 939. *Ši projektą savivaldybė rems materialiai. Kreipiausi į pirmininką asmeniškai. Žuvis ieško giliau, žmogus – geriau. Jis mėgsta saldžiai.*

Netiesioginio objekto semantika ryškesnė yra tais atvejais, kai sakinyje nėra tiesioginio objekto ir kai aktantas savo pozicija yra arčiau predikato. Abiem atvejais objektinės semantikos galimybė, matyt, paaiškinama tuo, kad kokybę apibūdinantys žodžiai žymi tokias sąvokas, kurios kalbančiojo atmintyje paprastai yra laikomos kaip kitų sąvokų požymiai (plg. Гофман, 1986: 84). Matyt, šis bendrumas kartais nustelbia atskirų kalbos dalių skirtumus.

Daiktavardinė moduso semantinės funkcijos raiška dažnai yra konotuota, turi ekspresinių ir stilistinių atspalvių. Pvz.: *Tėvynę myliu visa širdimi. Tas gerasis žmogus abiem rankom purtosi vaisių sp. Taip ir plūkiesi visą amžių griebdamas glėbiu, o pagaudamas tik sauja* Avyž STM 316. *Šilena (kūrena) po du šakaliuku (menkai) Rgv.*

Čia pasitaikančios daiktavardžių įnagininko formos gerokai nutolusios nuo prototipinės įnagininko reikšmės – instrumento, bet ne tiek, kad negalima būtų susieti šių reikšmių.

I n s t r u m e n t o semantinė funkcija, suponuojama konkretaus veiksmo veiksmažodžių, dažnai tėra implicitinė ir lieka sakiniuose nerealizuota, pvz.: *Vaikaičiai kapoja malkas. Tuojau išgręšiu skyles. Supjaustyk sūrį.* Instrumento semantinė funkcija kurių ne kurių tyrėjų laikoma adverbialine, bet dėl įrankio semantinio ryšio su veikėju ir dėl jo daiktiškos reikšmės dažniau priskiriama prie netiesioginio objekto (Ambrazas, 1985: 28; Jakaitienė, 1988: 64).

Apskritai netiesioginiam objektui yra būdingas netiesioginis, distancinis veiksmo santykis su objektu. Pvz.: *Mūsų kolektyvas groja jos (firmos) gamybos instrumentais sp. Liaudies melodijos atliekamos liaudies instrumentais sp. [G. S. Omas] „magnetinio poveikio laidininkui jėgą“ nusakė formule [...] sp. Tai kanonizuoti meno ženklai – simboliai, priemonės vaizdais konstruoti mintį sp.* Distancinis veiksmo poveikis objektui jaučiamas ir tada, kai aktantais eina daiktavardžiai, reiškiantys medžiagas, priemones, būdus. Pvz.: *Pamušk puspaltį avikailiu. Šviežias, švarias žaizdas reikia vilgyti, tamponuoti gyvuoju vandeniui sp. Gero meistro darbe neturėtų matytis, kokiais siūlais siūta sp. Badu išdvasinsit! Petk IŠ 188. Vaikus jie auklėjo kietai – paliepimais, įsakymais sp.*

Instrumento semantinę funkciją kartais būna nelengva atriboti nuo kontentyvo, ypač tada, kai funkcija realizuojama daiktavardžiais, reiškiančiais medžiagas, arba veiksmažodžių abstraktais, reiškiančiais veiksmo atlikimo būdą. Pavyzdžiui, *barsto taką smėliu* vienu autorių laikomas kontentyvo funkcijos pavyzdžiu, nors ir

pažymima, kad tokiais atvejais kontentyvas gana artimas instrumentui (Sližienė, 1994: 515). Tai gali būti paaiškinama tuo, kad tokiais atvejais aktualizuojami abu semantiniai požymiai. Skirtingos raiškos instrumento reikšmę sunku išvelgti sakinyje *Pribarstė akis smėlio* (žaidžiant).

Turint omeny ir veiksmažodžius, žyminčius intelekto veiklą (*autorius operuoja įvykiais, atsitikimais*), galima sakyti, kad instrumento semantinė funkcija turi gana reguliarią raišką, kuri susijusi su įnagininko linksnio semantika (Holvoet, 1991: 128). Tai padeda skirti leksinę ir gramatinę semantiką ir matyti jų sąveiką. Šią sąveiką rodo ir dažnai aptinkama vadinamoji agento metafora (Luraghi, 2001: 385), kai agento funkcija realizuojama daiktavardžiais, reiškiančiais instrumentus, priemones, medžiagas, pvz.: *Šienapjovės varo plačias pradalges sp. Tranki muzikamus apkurtino. Drugių ultragarso signalai gali nubaidyti šikšnosparnį sp.*

K o n t r a g e n t o semantinę funkciją suponuoja tarpusavio veiksmo ir atoveiksmio reikšmės veiksmažodžiai, pvz.: *Su jaunu galytėtis ne juokas! Vas KVMN 67. Žemdirbiai kovoja su augalų ligomis. Mūsų gaminiai konkuruoja su atvežtiniais.* Sakiniuose kontragentą dažniausiai atitinka įnagininkas su prielinksniu *su*, galininkas su prielinksniu *prieš*, naudininkas.

K o m i t a t y v o semantinę funkcija yra artima kontragentui ir implikuojama tarpusavio veiksmo reikšmės veiksmažodžių, pvz.: *Trankiai barėsi su kaimynu. Sutaikė brolių su seseria.*

Sakiniuose ši funkcija dažniausiai reiškia prielinksnio *su* konstrukcija su įnagininku arba prielinksnio *prieš* konstrukcija su galininku.

Lietuvių kalboje, kaip ir kitose indoeuropiečių kalbose, dažni yra komitatyvo ir instrumento sinkretizmo atvejai, kurie yra paaiškinami vadinamąja draugės metafora (companion metaphor), paremta semantinės plėtotės kryptimi: erdviniai santykiai > žmonių santykiai > negyvų daiktų santykiai (Luraghi, 2001 : 385).

K o m p a r a t y v o semantinę funkcija yra implikuojama santykio reikšmės veiksmažodžių. Pvz.: *Pono Kazimiero namas neprilygsta seniems [...] tėvo rūmams* Avyž IŠK 181. *Visus lūkesčius pranoko elektronika sp. Kai kas poetui siūlė „receptų“, kurie neatitiko jo individualybei (= individualybės) ir ieškojimams (= ieškojimų) rš.*

Sakiniuose komparatyvas realizuojamas naudininku, galininku, kilmininku su prielinksniu *nuo*, įnagininku su prielinksniu *su*. Ne tik pagal raišką, bet ir pagal semantiką ši funkcija skiriama prie netiesioginio objekto, nes nėra susijusi su poveikiu veiksmo objektui ir yra labiausiai nutolusi nuo prototipinės reikšmės.

Direktyvo, kauzatyvo, kvantitatyvo semantinės funkcijos laikomos adverbialinėmis (Ambrazas, 1986: 27; Jakaitienė, 1988 : 64). Tačiau atskirti tiesioginio ar netiesioginio objekto funkcijas nuo adverbialinių vien tik gramatinių požymių nepakanka, nes, pavyzdžiui, *grįžome naktį* linksnio funkcija laikoma adverbialine, o *laukiame nakties* – tiesioginio objekto (Ambrazas, 1986 : 22). Rekomenduojama tiesioginius papildinius nuo netiesioginių skirti pagal dalyvavimą sintaksiniuose procesuose, tarp jų pasyvioje transformacijoje, o aplinkybes nuo netiesioginių papildinių atskirti pagal prieveiksmiams būdingą sintaksinę poziciją (Ambrazas, 1986: 22–23).

D i r e k t y v o semantinę funkcija, suponuojama judėjimo veiksmažodžių, irgi skiriama prie netiesioginio objekto. Ši funkcija kitų autorių laikoma adverbialine (Ambrazas, 1986: 27; Jakaitienė, 1988: 64), tačiau kai kur ją būtų galima

skirti ir prie netiesioginio objekto, ypač tada, kai ji realizuojama daiktavardžių linksniais ar linksniais su prielinksniais (Krinickaitė, 2001: 162). Mat kognityviniu aspektu judėjimo veiksmažodžiai yra artimi vietos keitimo veiksmažodžiams (plg. Kekenbosh e. a., 1998: 65). Pvz.: *Ne vienas jų lankėsi Lietuvoje, stažavosi Vilniaus universitete* sp. *Siūdinausi – vaikščiojau į siuvimo atelje pas sukirpėją* sp. *Po to jau patys Pienionių gyventojai neaišku dėl kokių priežasčių nebeonorėjo statytis senoje vietoje, o išsikėlė į Anykščius* sp. *Drėgnas vėjas spjauna į veidą, nublokšdamas už apykaklės negyvą obels lapą* Avyž STM 409. *Mūsiškiai dažniau svečiuotųsi jūsų respublikoje* sp. *Apsigyvenau kaime. Gyvenkime miestelyje. Ligi pietų narsiau internete; duomenų bazėje.*

Šiuose sakiniuose realizuoti judėjimo ir egzistavimo veiksmažodžių aktantai visi yra būtini. Direktyvo ir lokatyvo semantinės funkcijos, implikuojamos šių veiksmažodžių ir realizuotos daiktavardžių linksniais ar linksniais su prielinksniais, matyt, lemia pačią artimiausią šių veiksmažodžių aplinką. Todėl šie veiksmažodžiai gali patekti ir į subjektinių, ir į objektinių veiksmažodžių grupes. Kai veiksmažodžio semantika yra subjektinė, jo suponuojama direktyvo funkcija dažniausiai yra adverbialinė, o kai objektinė – netiesioginė objektinė.

Prie netiesioginio objekto rešykiais gali būti skiriamos šiaip jau adverbialinės šaltinio (kompozityvo) (*pina iš vytelių; lipdo iš molio*), retributyvo (*užmokėjo euras*), kauzatyvo (*akys spinduliuoja džiaugsmu / džiaugsmą*) semantinės funkcijos (Krinickaitė, 2001: 162–163). Bet reikia pasakyti, kad formalieji semantinių funkcijų realizavimo požymiai yra svarbūs todėl, kad yra susiję su lietuvių kalbos morfologijos kategorijomis, atspindinčiomis komunikacijai reikšmingus skirtumus. Jei kuriuose ne kuriuose kontekstuose vieni skirtumai tampa nerelevantiški, kiti skirtumai juos gali nustelbti. Todėl jei veiksmažodžius skirstytume į klases tik pagal artimiausią jų aplinką, toks skirstymas būtų per daug formalus, kad būtų galima remtis vien juo (plg.: Rolland, 1997 : 9).

IŠVADOS

1. Sakiniuose su objektiniais veiksmažodžiais prie tiesioginio objekto skiriamos patiento, rezultato, percipiento, kontentyvo, o kuriais ne kuriais atvejais – finityvo ir kvantitatyvo semantinės funkcijos. Prie netiesioginio objekto skiriamos beneficentio, instrumento, kontragento, komitatyvo, finityvo, komparatyvo, direktyvo, kvantitatyvo, o retai – moduso ir lokatyvo semantinės funkcijos. Į netiesioginio objekto trauką patenka ir kurie ne kurie ribiniai adverbialinių funkcijų atvejai.

2. Tiesioginiam objektui prototipinė yra patiento semantinė funkcija. Kitos šios grupės semantinės funkcijos ir visos netiesioginio objekto grupės funkcijos yra mažiau ar daugiau nuo jos nutolusios.

3. Tiek prie tiesioginio, tiek ir prie netiesioginio objekto skiriamos semantinės funkcijos gali būti realizuojamos ir nebūdingais linksniais ar linksniais su prielinksniais (pvz., kilmininku, naudininku, įnagininku, vietininku), taip pat nebūdingomis kalbos dalimis (pvz., prieveiksmais).

Sutrumpinimai

- Avyž IŠK – Jonas Avyžius, Į stiklo kalną, Vilnius: Vaga, 1968.
Avyž KK – Jonas Avyžius, Kaimas kryžkelėje, Vilnius: Vaga, 1977.
Avyž STM – Jonas Avyžius, Sodybų tuštėjimo metas, Vilnius: Vaga, 1973.
Bubn K – Vytautas Bubnys, Kvietimas, Vilnius: Vaga, 1983.
Bubn NRŽ – Vytautas Bubnys, Nesėtų rugių žydėjimas, Vilnius: Vaga, 1984.
Budr DPT – Rimantas Budrys, Dienoraštis iš paukščių tako, Vilnius: Vaga, 1968.
Daut SGP – Vladas Dautartas, Senojo gluosnio pasaka. Kelionė vasaros pieva, Vilnius: Vaga, 1984.
Dich – Rimantas Dichavičius
DLKG – Dabartinės lietuvių kalbos gramatika. Red. Vytautas Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
Mart MD – Vytautas Martinkus, Medžioklė draustinyje, Vilnius: Vaga, 1983.
rš. – raštai, neturintys atskirų sutrumpinimų.
Sav R IV – Jurgis Savickis, Raštai, Vilnius: Vaga, 1995, t. 4.
sp – spauda
Vas KVMN – Algirdas Vaseris, Kai verki, miegas neima, Vilnius: Vaga, 1997.
Vc PU – Antanas Venclova, Pavasario upė, Vilnius: Vaga, 1968.
Vien P – Antanas Vienuolis, Puodžiunkiemis, Vilnius: Vaga, 1961.
Kiti sutrumpinimai kaip *Lietuvių kalbos žodyne*.

Literatūra

- Ambrazas V. Papildinys. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 1994. P. 487–489.
Ambrazas V. Lietuvių kalbos sakinio sintaksinės ir semantinės struktūros vienetai. *Lietuvių kalbotyros klausimai*. 1986. Nr. 25. P. 4–44.
Krinickaitė S. Lietuvių kalbos subjektiniai ir objektiniai veiksmažodžiai. *Acta linguistica Lithuanica*. 2001. Nr. 44. P. 145–166.
Гофман И. *Активная память. Экспериментальные исследования и теории человеческой памяти*. Пер. с нем. Москва: Прогресс. 1986.
Holvoet A. *Transitivity and clause structure in Polish*. A study in case marking. Warszawa: Sławiścyczny Ośrodek Wydawniczy. 1991.
Jakaitienė E. *Lėksinė semantika*. Vilnius: Mokslas. 1988.
Kekenbosh C., Menner J.-M., Richardo J.-F., Declès J.-P. et Flageul V. Sémantique cognitive de l'action: 2. étude expérimentale de la catégorisation des verbes d'action. *Languages*. 1998. Vol. 32(132). P. 48–68.
Luraghi S. Some remarks on Instrument, Comitative, and Agent in Indo-European. *Sprachtypologie und Universalienforschung*. 2001. Vol. 54(4). P. 385–401.
Paulauskienė A. *Lietuvių kalbos morfologija*. Paskaitos lituanistams. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 1994.
Rolland M. Th. *Neue deutsche Grammatik*. Bonn: Dümmler. 1997.
Sližienė N. *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 1994. T. 1.
Sokolova I. Причины переноса значений в лексико-семантических группах. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Rosyjska*. 1994. T. 3(267). Torun. С. 77–86.
Valiulytė E. Įnagininkas. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 1994. P. 515–517.

Stasė Krinickaitė

THE SEMANTICS OF OBJECT-ORIENTED VERBS IN LITHUANIAN

S u m m a r y

There are essentially two groups of semantic functions implied by object-oriented verbs in Lithuanian: that of the direct object and that of the indirect object.

To the group of the direct object belong the semantic functions of patient, result, content, percipient, sometimes of finitive and quantitative. To the group of the indirect object the semantic functions of beneficiary, instrument, counteragent, comitative, comparative, directive, quantitative, sometimes those of modus and locative can be attributed.

The analysis suggests that 'patient' is the prototypical semantic function in the domain of the 'hyper-role' of an object.